

TÜRKİYE'DE CENGİZ AYTMATOV'U ANLAMAK*

Orhan SÖYLEMEZ**

ÖZET

*Sovyet yazarı, Kırgız veya Türk milliyetçisi diye belli bir kalıba sokmak, ona yapılacak belki de en büyük haksızlıktır. Zira, "Yazar, ufkunu milli olanın ötesine doğru genişletmek, 'evrensel' olana ulaşmak için gayret göstermek durumundadır. İyi bir yazar, 'tipik insan' ortaya koyma ustalığına erişen yazardır." Evrensellik ise yazarın ulaşabileceği en son noktadır. Kendi halkının hayatını anlatması, mensubu olduğu milletin kültür değerlerine eserlerinde yer vermesi onun doğal hakkıdır ve bunu da yapmak zorundadır. Buradan hareket ederek milli olanı evrensele çıkarmak ise büyük yazarların yapabileceği bir iştir. Cengiz Aytmatov *Kassandra Damgası* ile bunu başarmıştır.*

Anahtar Kelimeler

Cengiz Aytmatov, dil, din, evrensel, Kırgız kültürü, Sosyalist gerçekçilik, Türk okuyucusu

Edebiyat kuramcılarının göre edebî eserler her ne kadar konularını tarihten alsalar da onu olduğu gibi yansıtmazlar. Bir başka ifade ile "edebiyat, tarih kitabı değildir." Fakat, tarihî olayları konu alması, onları araştırmacılara ve daha genel olarak okuyuculara sunması, edebiyatın önemli işlevlerinden birisidir. Tanınmış Kırgız yazar Cengiz Aytmatov da edebiyatın bu işlevine temas ederek eserlerinden birine yazdığı önsözünde "Bana göre edebiyatın görevlerinden birisi, her toplumun kendi tarihî gelişimi içinde geçirdiği tecrübeyi sanatkârâne bir biçimde yansıtmayı ve böylece geçmişin ışığı al-

* Bu araştırma ARIT'in (American Research Institute in Turkey) vermiş olduğu araştırma bursu ile yapılmıştır. Araştırmacı, çalışmasını desteklediği için bu kuruma şükranlarını sunmayı bir borç bilir. 3 Mart 2000 tarihinde Türk Ocakları İstanbul Şubesi'nde konferans metni olarak sunulmuştur.

** Yard. Doç. Dr., Marmara Üniversitesi, Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü.

tında yeni tarih gerçeğini takdir edebilmesidir.”¹ der. Dolayısıyla, bir Kırgız yazarı olarak, onun eserleri de Kırgız halkının, Kırgız tarihinin ve kültürünün gelişimini yansıtır. Çünkü yazar gerçekçi olma ilkesine sıkı sıkıya bağlıdır. Kırgız halkının hayatını, tarihini ve Kara Kitaylara karşı özgürlük çatışmasını anlattığı için Manas ve diğer bütün Kırgız destanları yazarı etkiler.² Bu etkileşim neticesinde efsane ve masallara yönelir.³

Cengiz Aytmatov ilk eserinden itibaren yazarlığını ve fikirlerini sürekli olarak geliştirir. Onun düşünce yapısındaki değişme, satır aralarına Kırgız kültürünün temel unsurlarını yerleştirdiği *Gün Olur Asra Bedel* romanıyla birlikte ortaya çıkar. Türkiye'deki okuyucuları da ondaki bu değişikliği yakalar. Böylece belli bir ideolojinin yazarı olmaktan çıkıp daha geniş bir kitleye hitap eder duruma gelir. Bu romanı ile birlikte Stalin'in halka karşı uyguladığı acımasız politikayı eleştirmeye başlar. Stalin'in gözünde halk, tüyleri yolunup önüne darı atılarak güdülecek bir tavuktur.⁴ Aytmatov'un malzemesi halktır, Kırgız halkıdır, Kazak halkıdır, onun kültürü, geleneği, hayat tarzıdır. Bu da yazara olan ilgiyi artırır.

Türkiye'de Tanınması ve Farklı Yorumlanması:

Aytmatov'un ilginç ve karışık hayat hikâyesi vardır ve bu da onun eserlerine akseder. Yazar, küçük yaşta iken savaşın zorluklarını yaşamış, Kırgız halkının kültürü ile birlikte tesadüflerin eseri olarak Rus kültürünü de öğrenmiştir. Aldığı eğitim onun Rus klasikleri ile tanışmasını sağlar. Netice itibarı ile Aytmatov, eserlerinde Kırgız kültürünü temel almış; fakat Rus edebiyatının sunduğu geniş imkânlardan istifade etmiştir. Bu durum onun iki –veya daha çok– değişik grup tarafından farklı algılanmasına ve anlaşılmasına sebep olmuştur. Türkiye'deki durum da bunun aynısıdır. Ayrıca son yıllarda Türk Cumhuriyetlerinde, Türkiye'de ve Rusya Federasyonu'nda güçlenen milliyetçilik hareketleri bu farklı algılanmayı pekiştirmiştir.

¹ Svat Soucek. “National Color and Bilingualism in the Work of Chingiz Aitmatov”, *Journal of Turkish Studies*. c. 5, 1981, 91.; Svat Soucek “Cengiz Aytmatov'un Eserlerinde Milli Renk ve İki Dillilik”, İng.den terc. Orhan Söylemez. *Türk Lehçeleri ve Edebiyatı Dergisi*, sayı 10, Aralık 1996, 7-40.

² “Cengiz Aytmatov” *Milliyet Sanat dergisi*, sayı 147, 29 Ağustos 1975, 3, 33.

³ “Cengiz Aytmatov: İnsansız Sanat Ölüdür” *İstanbul Postası*, 24 Şubat 1986, 1, 3.

⁴ “Cengiz Aytmatov'un kaleminden: Sovyet Rejimi-Stalin ve Ötesi” *Yeni Düşünce*, 4 Kasım 1988. (Yazının devamı “Sovyet Rejimi-Stalin ve Ötesi” *Yeni Düşünce*, 11 Kasım 1988.)

1970'li yılların başında Türkiye'de tanınmaya başlayan Cengiz Aytmatov'un ilk önce *Cemile* adlı uzun hikayesi ile *Öğretmen Düyşen* adlı kısa romanı yayınlandı. Kitaplar büyük ilgi gördü. Bu eserleri *Toprak Ana* takip etti. Bazılarınca Cengiz Dağcı ile karıştırılan Aytmatov, bu yanlışlığı düzelten bir araştırmacı tarafından da bu defa “yabancı” yazar olarak tanıldı.⁵ İsminin başına Sovyet yazarı sıfatı konularak bütün dünyaya duyurulması böyle bir yanlışlığa sebebiyet verdi. Bir başka yazıda da “yaşayan büyük Rus yazarlarından Kırgız asıllı yazar” olarak bahsedildi. Bu yazıda, eserin kahramanı Düyşen'in şahsında bütün cumhuriyet dönemi öğretmenleri yüceltildi. “Devrimin gereklerini yerine getiren bir öğretmen tipi”nin çizildiği belirtildi:

“Yaşayan büyük Rus yazarlarından Kırgız asıllı Cengiz Aytmatov'un 'İlk Öğretmenim' adlı uzun öyküsü bir ressamın tuval önündeki arayış sıkıntısı ile başlar... Ressamı şaşırtan, köylüyü üzen bu gücenikliğini öykünün sonlarına doğru açıklayacaktır: İlk öğretmeni Düyşen ile karşılaşamayacağını, onun yüzüne bakamayacağını anlamıştır. Nedenine gelince, doğup büyüdüğü köye, aradan yıllar geçtiği halde, bir kez bile gitmediği için kendisinden utanmıştır. Bir de köylüsüne sitem saklıdır kalkıp gidişinde. Törenin onur konuğu kendisi değil, köyün ilk öğretmeni Düyşen olmalıydı... Yaşama dönüşü bu keçi yolundan başlar Altınay'ın. Düyşen, onu Taşkent'teki bir yatılı okula yerleştirmeyi başarmıştır... Kısacası, Düyşen, yılmaz bir devrimci, erdemle güzelleşen bir basit yurttaştır. Büyük isimlere değer veren, alkış tutmasını seven insanlar, o gün törende Düyşen'in yokluğunu duymamışlardır bile.”⁶

Beyaz Gemi yayınlandığında Cengiz Aytmatov Sovyetler Birliği içinde de büyük tenkitlere uğramış ve sosyalist sisteme ihanet etmekle suçlanmıştı. Türkiyeli bir eleştirmen de aynı konuya temasla Aytmatov'un bu tenkitlere verdiği cevaplara dikkat çekti. Yoğun eleştiriler yüzünden Aytmatov, kitabın Rusça nüshasında son bölümünü değiştirmek zorunda kalmıştı. Eleştirilerin odak noktası, sosyalist gerçekçiliğe hizmet eden edebî eserin bu romanda olduğu gibi kötünün üstünlüğü ve iyinin yenilgiyi kabul ederek intihar etmesi oldu. Aytmatov verdiği cevapta, romandaki isimsiz küçük

⁵ Muzaffer Uyguner, “Toprak Ana”, *Varlık Dergisi*, sayı 750, Mart 1970, 32.

⁶ Muammer Yüzbaşıoğlu, “İlk Öğretmenim”, *Varlık Dergisi*, sayı 828, Eylül 1976, 10-11.

çocuğun kendini suya atarak intihar etmesini, kötülüğün üstün gelmesi olarak değil, iyiliğin üstünlüğünü ölümsüzleştirdiğini söylemiştir.⁷

Bu yazıyla birlikte Aytmatov hakkındaki tereddütler ortaya çıktı. Önce onun sosyalizmi tenkit ettiği söylendi. Kötünün iyiye galebesi şeklinde yorumlanan *Beyaz Gemi* örnek gösterildi. Aytmatov'u eserlerindeki ideolojik görüşleri açısından değerlendiren yazıların dışında onu bir yazar olarak ele alan yazılar da yine aynı dönemde yayınlandı. Bunlardan bir tanesi onu Anadolu'lu bir yazar olarak tasvir etti. Araştırmacıya göre, Aytmatov'un Türkiye'de çok okunan ve sevilen bir yazar olmasının sebebi, onun her yönüyle Anadolu insanına yakın bir yazar olmasıydı:

“Yazın dışı ayrıntılar bir yana, yapıtlarında yer verdiği konular ve bunları anlatırken seçtiği yolla, sanki Anadolu'lu bir yazardır o. Aytmatov'un yapıtlarındaki insanlar, yaşama biçimleriyle, çektikleri acılarla, savaşlarıyla, umutları ve sevinçleriyle bildiğimiz, tanıdığımız insanlardır. Sözügelisi, 'Toprak Ana'daki Tolgunay Ana, onbinlerce Anadolu'lu anayla aynı yazgıyı paylaşır, kocasını ve üç oğlunu savaşa gönderir.”⁸

Gün Uzar Yüzyıl Olur romanının Türkiye'de yayınlanması ile birlikte Aytmatov'a bakış açıları ve ona sahiplenenler çoğalmaya başladı. Aytmatov'un kahramanlarını sosyalist bir yaklaşımla tanıtan bir edebiyat tenkitçisine göre romanın kahramanı Yedigey, “arzu edilen bir emekçi”dir. O, günün emekçi veya emekçileri için iyi bir örnektir:

“*Gün Uzar Yüzyıl Olur*'da Aytmatov, kanımca bir başyapıt yaratmakla beraber, bir savı, günümüzün emekçi insanı nasıl olmalıdır savını sergiliyor ve bunu romanının içinde okura sunarken, geleceğin toplumuna ilişkin düşüncelerini de sergiliyor. Aytmatov sanki bir toplum bilim 'problemi' çözüyor...”

Aslında Yedigey, yazarın da dediği gibi bir örneklemedir, fakat bu örnekleme, mutlaklaştırma değildir. Çalışkan ve namuslu biri olarak çıkar karşımıza. Yalnız, yaşadığı düzenin mutlak savunucusu olmakla, yaşadığı düzenin yapısındaki bozuklukları, aksaklıkları eleştirmekten de durmaz. Aynı zamanda dinine bağlı biri olmakla beraber bilimsel-teknik gelişmeyi ne umacı gibi görececek ne de fetişleştirecektir. Müslüman Boranlı olarak ve sağduyulu biri olarak, en önemlisi bu

⁷ Svat Soucek. “National Color and Bilingualism in the Work of Chingiz Aitmatov,” *Journal of Turkish Studies*. c. 5, 1981, 91.

⁸ Ahmet Çakır, “Cengiz Aytmatov ve Selvi Boylum üzerine”, *Varlık Dergisi*, sayı 904, Ocak 1983, 23-24.

gelişmelere (bilimsel-teknik) tanık olunan toplumunun bir bireyi olarak, ona ayak uyduracaktır... Yedigey, bilimsel-teknik gelişmeye ve toplumsal dönüşüme ayak uydurmakla birlikte, geçmişten aldığı da (geleneği de) günlük yaşam içinde eritecektir. Daha doğrusu eski biçimi sürdürecektir; ya da gündeme getirecektir. Yeni Yedigey, birçok kişinin karşı çıkmasına karşın, dostu Kazangab'ı geleneklerin-göreneklerin gereği olarak Ana-Beyit Gömütlüğü'ne götürecektir ve gömecektir. Bu uzun bir yoldur; ama Yedigey için bu küçük bir ayrıntıdır ve önemi de yoktur... Yedigey, çağımızın emekçi insanı.”⁹

Diğer taraftan, bu eserle birlikte Aytmatov, Türkiye'deki sosyalist gerçekçilerin tekelden çıkarak sağ görüşlü, milliyetçilerin yazarı da olmaya başladı. Romanı tarihi açıdan ele alıp değerlendiren bir yazıda iki tip insanın, mankurt ve mankurt olmayan, çatışması üzerinde duruldu. İkinci grup insan, geçmişine bağlı kalırken, ilk grup insan değişik zamanlarda değişik şekillerde mankurt olarak ortaya çıktı. Sarı Özek bozkırında yaşayan insanların da köleleştirildiği şeklinde yorumlandı. Bu konuda ciddi yazılardan biri bir akademisyenden geldi:

“Eser, dikkatle okunduğunda, ferdi hürriyet probleminin arkasında millî kültürün bulunduğu anlaşılır... Bu roman, Sarı Özek Bozkırında karnını doyurmak gayesiyle av arayan tilkinin yiyecek bazı şeyler bulmak umuduyla tren yolu boyunca şaşkınlık içinde dolaştığını anlatan satırlarla başlıyor. Bu bir semboldür. Tilki, Sarı Özek'teki tabii düzenin temsilcisidir...”

Aslında roman bu çatışma üzerinde kurulmuştur: “Mankurt” yaratılışlı insanlarla geçmişe saygılı, üstün ve millî değerler bütününe bağlı tarihî bir varlık olduğunun şuuruna varmış insanlar arasındaki mücadele, *Gün Uzar Yüzyıl Olur* adlı romanın özünü teşkil etmektedir...

XX. Asrın mankurdu Sabitcan, ebeveyninden birini fiilen öldürmez. Ama, efendisinin isteğiyle, onun düşüncelerine, değer hükümlerine ve inançlarına hücum eder, onu manevî bakımdan öldürür. Abutalip'i hatıra yazdığı için ihbar eden memur, uzay alanının kapısında Yedigey ve arkadaşlarının konuştukları teğmen Sabitcan ile birlikte düşünülecek cinsten insanlardır.”¹⁰

⁹ Atilla Birkiye, “Yedige, çağımızın emekçi insanı”, *Varlık Dergisi*, sayı 1915, Aralık 1983, 28-29.

¹⁰ Şerif Aktaş, “Bir coğrafyanın kaderi: Gün uzar yüzyıl olur”, *Türk Edebiyatı*, sayı 123, Ocak 1984, 52-54

1988 yılına gelindiğinde bizzat kendisi, bir sohbette belli bir grubun değil, bütün insanlığın yazarı olmayı ve teknolojik gelişmeler karşısında edebiyatın da yerini almasını istiyordu. Çünkü Aytmatov bu eserinde kontrolsüz bir gelişmenin tehlikesine değinmekteydi:

“Sosyalist hayat tarzının kişiliğin kültürel bağımsızlığının daha etkili korunmasına imkan veren üstünlüklere sahip olması ayrı bir konu... Gerçek bir sanatçıysa, yalnızca etnik ve kültürel bağlarla bağlandığı belirli bir bölgenin insanlarının değil tüm insanlığın yaşamına katılmak durumunda... 1917 Ekim Devrimi, faşizme karşı zafer, insanoglunun uzay serüveni-tüm bunlar sanatçılar tarafından duygularıyla özümlemeli ve hepsi anlatılmalı, çünkü bizden başka hiç kimse, hiçbir gelecek kuşak bugünün gerçekliğini aynı derinlik ve hassasiyetle yeniden oluşturmaya muktedir olmayacaktır.”¹¹

Diğer taraftan da bu romanla birlikte Aytmatov “sosyalizm”in dışladığı inanç sistemine yani “din” olgusuna önem vermeye başladı. Dolayısıyla yazar bu defa “din” açısından değerlendirildi.

Aytmatov'un Din Anlayışı

Yazarın sürekli olarak ateist yâni dinsiz olduğunu –Sovyet ideolojisi de bunu gerektiriyordu ve destekliyordu– söylemesine rağmen eserlerinde dine yer vermesi, onu hiç bir zaman kötü göstermeye gayret etmemesi araştırmacıların dikkatini çekti. Özellikle *Dişi Kurdun Rüyalari*'nda Hristiyanlığı ele alması ve Sovyet toplumunun çöküşünü hazırlayan sebeplerden birinin de, insanların dinî bağlarını kaybetmeleri ve dinin yaptırımlarını hiçe saymaları –ki değişik açılardan tartışılabilir– şeklinde ortaya koyması büyük tartışmalara konu olmuştur. Diğer Sovyet sonrası cumhuriyetlerde olduğu gibi Kırgızistan'da da bir “dine –İslam'a– dönüş” hareketinin yaşanması, yazarın eserlerindeki dinî konuların yakından incelenmesini gerektirmektedir.

Aytmatov'un *Dişi Kurdun Rüyalari* adıyla Türkçeye tercüme edilen kitabı piyasaya çıktıktan sonra kafalarda “Acaba Aytmatov hristiyan misyonerliği mi yapıyor?” şeklinde soru işaretleri oluşmaya başladı. Bazı araştırmacılar yazılarında bunu açık olarak ifade ettiler. Hristiyan olmayan birisinin böyle bir eseri yazamayacağını ileri sürenler çıktı. Bu görüşteki bir araştırmacı onun Hristiyan veya ateist olmasının yazarlığını küçültmeyeceğini yazdı ve Türkiye'de Aytmatov'un eserlerindeki din unsurları üzerine seviyeli bir tartışma başlattı:

¹¹ Cengiz Aytmatov, “Dünyanın yankısı olmak”, *Yeni Düşün*, Mayıs 1988, 28-30.

“Cengiz Aytmatov bu son romanında karşımıza tam inanmış bir Hıristiyan misyoneri hüviyetinde çıkmaktadır. Belki de öyledir. Aksi olsa yazdıklarını yazmazdı, yazamazdı... Bir yazar elbette birşeylere inanır veya inanmaz. Hıristiyan da olur, Müslüman da, ateist de.. Aytmatov'un hristiyan olması yazarlığını küçültmez. O yine iyi bir yazardır. Ancak vermek istediği mesajı yanlış anlamamak için ne deyip, ne demediğini bilmemiz elzemdir...”¹²

Bu tür eleştiriler üzerine üzülenler de oldu. Çünkü Aytmatov, eserlerindeki hiç bir unsura dil uzatılmayacak kadar büyük bir yazardı. Araştırmacı, “Bir şanssız değerlendirme ile Aytmatov'un inandığı din etrafında gereksiz bir suizanda bulunduğu da üzülerek gördüğümüz için konuyu daha serinkanlılıkla düşünülebilecek bir tarafa kaydıralım.”¹³ diyerek duygularını dile getirdi. Aytmatov'un eserlerindeki din konusu üzerine başlatılan tartışmada son noktayı gayet objektif ve ilmî olarak konuyu ele alan bir araştırmacı koydu. Ona göre, din evrensel bir konuydu ve Aytmatov da *Dişi Kurdun Rüyalari*'nda böyle evrensel bir konuyu ele almıştı. Günümüz dünyası, inanç boşluğundan kaynaklanan bir çıkmazın içindedir ve roman da, insanın ahlakî ve manevî değerlerini kaybetmesi yüzünden dünyanın yaşanması güç bir yer haline geldiği teziyle okuyucu karşısına çıkmaktadır:

“Aytmatov'un özellikle *Beyaz Gemi* ve *Gün Uzar Yüzyıl Olur* adlı eserlerinde müphem ve bazı ayrıntılarda da olsa dinî öğeler vardır. Bir farkla ki bu eserlerde, yazarın bir anlatım aracı olarak başvurduğu efsane ve menkıbelerle karışmış bir şekilde ve daha çok geleneksel ve kalıplaşmış bazı unsurlarıyla karşımıza çıkan dinî hayat, *Dişi Kurdun Rüyalari*'nda en mühim bir mesele olarak öne çıkmıştır... Abdias'a göre insanlar gerçek Tanrı'yı unuttuğu ve onun yerine manevî bir bağlayıcılığı olmayan dünyevî tanrılar icad ettiği için insanlık bu kötülükleri yaşamaktadır... Onun varlığını kabul ettiği Tanrı görecedir. Yüzyıllar içerisinde insanın idrak ve kavrayış düzeyine göre sürekli olarak değişip gelişmektedir...”

Aydınlatılması gereken bir husus daha vardır ki o da Abdias'ın Hıristiyanlıkla olan ilişkisidir. Kanaatimize göre Aytmatov'un kendisine muhatap olarak aldığı Batı dünyası ile alakalı olarak romanının zemininde kullandığı Hıristiyanî öğeler Türkiye'de yanlış anlaşılmiş ve romanda Hıristiyanlık propagandası yapıldığı ileri

¹² Abdurrahim Karakoç, “Dişi Kurdun Rüyalari”, *Yeni Düşünce*, 25 Mayıs 1990.

¹³ Hayati Bice, “Biz Cengiz'i çok sevmiştik... Severiz de...”, *Türk Yurtları*, sayı 3, Yaz 1990, 44-48.

sürülmüş, hatta Aytmatov'un bir Hıristiyan misyoneri olduğu bile iddia edilmiştir. (Dipnot 6) Oysa romanın fikrî yapısı bir bütün olarak dikkate alındığında böyle bir sonuca varılması mümkün değildir. Zira her şeyden önce, eserde yazarı temsil ettiğini düşündüğümüz Abdias mevcut Hıristiyanlığa aykırı görüşleri yüzünden papaz okulundan uzaklaştırılmıştır. Çünkü ona göre Kilise, insanları köleleştirme üzerine kurulmuş olan dünyadaki sisteme angaje olmuştur. En azından yapılan her türlü kötülük ve haksızlıkları sükutla karşılamaktadır...

Yoruma gerek bırakmayacak kadar açık olan husus, Aytmatov'un bu romanda insanlığın ancak ilahî bir dinin kanatları altında aradığı huzuru bulacağı fikrini işlediğidir...İşte, öyleyse, yeni din, yeni ve eşsiz kudretteki din, yakında bütün dünyaya hükmedecek yeni din: En müthiş silahlarla donatılmış askerî güç.¹⁴ (s. 189-190)¹⁴

Milliyetçilik ve İslamiyet açısından yapılan bu tartışmalar sürerken bu defa *Dişi Kurdun Rüyaları*'ndaki Hristiyan unsurları hristiyanlık açısından ele alıp değerlendiren bir yazı ortaya çıktı.¹⁵ Burada da yazarın Hristiyanlığa da son derece hakim olduğu görüldü. Böylece Aytmatov'un ne kadar çok yönlü bir yazar olduğu bir kere daha ortaya çıkmış oldu.

Tartışmalar böyle bitecek sanılırken *Kassandra Damgası* yayınlandı. Artık Aytmatov müslümanlık ve hristiyanlık boyutunu aşmış, bütün dinlerin bir arada bulunduğu, bütün dinlere inanan insanların yaşadığı, insanların birçok dine birden inanabileceği ve barış içinde yaşayabileceği bir dünyanın reçetesini yazıyordu. Din temasını bir bütün olarak ele alan yazar, tabiatı da yine bir bütün olarak kucaklamış, insanlığın ve tabiatın gelecekte karşılaşacağı felakete dikkatleri çekmiş oldu. Böylece Sovyetlerin, Kırgızların, milliyetçilerin, Müslümanların veya Hristiyanların yazarı olmaktan çıkmış ve evrensele ulaşmıştı. 1998 Nobel Ödülü'ne aday gösterilmesi de bunun en açık delilidir. Fakat Aytmatov Nobel Ödülü ile bir köşesine çekilecek bir yazar değildir. Onun arzuladığı, Türk Dünyası'nın bir alternatif Nobel'inin olması ve Türk yazarlarını desteklemesidir.¹⁶

Tartışmalar “din” olgusu üzerine yoğunlaşmadan önce üzerinde en çok konuşulan konulardan biri de yazarın “dil tercihi” olmuştu.

¹⁴ Fazlı Gökçek, “Cengiz Aytmatov'un Romanlarında Din Teması ve Dişi Kurdun Rüyaları”, *Dergah Dergisi*, sayı 21, Kasım 1991, 12-15.

¹⁵ Orhan Söylemez. “Sovyetler Birliği'nin çöküşünü hazırlayan sebepler ve Dişi Kurdun Rüyaları”, *Türk Lehçeleri ve Edebiyatı*, sayı 1, Haziran 1995. 84-93.

¹⁶ Orhan Söylemez. “Kassandra Damgası ve düşündürdükleri”, *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, sayı 9, Erzurum 1998, 229-256.

Aytmatov'un Dil Tercihi

Aytmatov'un Rusça, Kırgızca ve Türk dili hakkındaki görüşleri ve eserlerindeki dil tercihi etrafında da tartışmalar oldu. Genel kanı, küçük yaşlarda öğrendiği Rusçanın, yazarın geniş bir okuyucu kitlesine hitap etmesini temin ettiği şeklindedir. İlk eserlerinde kullandığı Kırgızcadan daha sonra vazgeçerek –ana dilinin Kırgızca olduğunu inkâr etmemekle beraber– Rusça yazmaya devam etmesi de belki onun Sovyet otoriteleri tarafından desteklenmesine yardım etmiştir. Yine bu konuda yazarın son zamanlarda ortaya attığı “Türk Cumhuriyetlerinin ortak edebî dilinin oluşturulması” fikri de tartışmanın önemini göstermektedir.¹⁷

Cengiz Aytmatov, duygularını Rus dilinde anlatıncaya kadar, eserlerini Kırgızca yazdı. Büyük romanı *Gün Ohur Asra Bedel*'i ve ondan sonraki eserlerini doğrudan doğruya Rusça yazdı. Aytmatov “Bu kitabın önce Rus dilinde yayınlanmış olması önemliydi. Biz çok milletli bir devletiz. İnsanın yazdıklarını zaman zaman bütün ülke düzeyinde denemesi faydalar sağlar.” şeklinde açıklamalar yapmak zorunda kaldı.¹⁸ Aradan altı yıl geçtikten sonra “Bir milletin dili yok olursa, o milletin de ortadan kalkacağını göz önüne almak zorundayız.”¹⁹ diyerek bir milletin varlığında millî dilin ehemmiyetini ortaya koydu. Edebiyata, dile ve Türk dillerine çok daha farklı yaklaşıma başlayan Aytmatov'un düşünce özgürlüğüne yaklaştığı veya yazarın kollarının kelepçelerden kurtulduğu düşünülebilir. Yazar, kendisinde görülen bu dramatik değişikliğin sebebini 1992 yılında bir ödül töreni için geldiği Türkiye'de şöyle izah etti:

“20. yüzyılın sonunda totalitarizmin yıkılmasıyla birlikte, kaybedip yeniden bulmuş gibi, eskiyi hatırlamış gibi, Türk halkları için yeni bir devir açıldı-kavuşmaya, haberleşmeye, yakınlaşmaya fırsat doğdu...”

Sayın dinleyiciler, ben bu konu üzerinde biraz durmak istiyorum. Sovyet devri denilen ve birçok halkı baskı altına alan devirden edinen tecrübeye değineceğim. Tecrübe dediğimiz-mihnet hazinesi. Mihnet ağırlığı-tecrübe ağırlığı...

¹⁷ Bu araştırmanın yazarının Cengiz Aytmatov ile 1989 yılında New York'ta yaptığı söyleşiden.

¹⁸ “Cengiz Aytmatov Paris'te” Mülakat: Nicole Zand, Çev.: Süleyman Büyükdağ, *Kardaş Edebiyatlar*, sayı 6, Nisan-Mayıs-Haziran 1983, 23-26.

¹⁹ “Ünlü Kırgız Türkü Yazar Cengiz Aytmatov: Şimdi şartlar değişti” *Yeni Düşünce*, 29 Eylül 1989.

Ülkü ve ekmek kavgası... Bu ikisinin arasında, nice kan dökülen savaşlar, nice yıkıcı devrimler, kendisinden başka gerçek tanımayan sözü ona “Mutluluk Gerçek” ideojiler, mesela komünizm gibi sözde reform hareketleri ve buna benzer başka fenomenler, her zaman türlü ülkelerde, hayatın sırrını çözmek için sahil kıyılarını durmaksızın döven dalgalar gibi yorulmayan bir hareket içindedirler. Çaresi yok. İnsanoglunun değişmez yazgısı bu galiba...

Bunları söylemekteki maksadım, sözü, Türk halklarının edebiyatları için oluşan yeni şeraite getirmek istememdir. Şu anda bağımsızlığa kavuşmuş Orta Asya ve Kazakistan ülkelerinin edebiyatları emperyalist ideolojilerden kurtulup yaratıcılığın yeni vadisine, tarihi dönem noktasına erişmiştir. Meseleyi bu yönde ele aldığımızda, onlar için en verimli seçenek, bana göre, Türk dillerinin birbirlerine yaklaşması, birbirlerinin tecrübelerinden istifade edip özdeşleşmesi ve bu kökeni bir dillerin birbirlerinin potansiyelinden nöbetleşerek faydalanmasıdır. Bu çerçeve içerisinde, her bir Türk ili kendisinin ulusal kültürünün yazarı için azami çaba göstermesi, elbette çok faydalı olacaktır. Çünkü bizim-Türk isimli halklarda Arapça veya Farsça gibi, kardeş halkların kültürlerini genelleştirip birleştiren ortak bir dilimiz yok. Demek, ne kadar Türk ili varsa, o kadar da edebi dilimiz var. Kim bilir, gelecekte hepimizi kucaklayan ortak bir Türk edebi dili meydana gelebilir...

Bir yandan, Rus dili ile yardımlaşarak kazançlar elde ettiyse de, diğer yandan, Stalin'in güçlendirdiği şovenist süper-güç siyaseti nedeniyle ulusal dillerimizin kullanılma alanı giderek daraldı ve asimilasyon amaçlayan komünist strateji manevi dünyamızı uçurumun kenarına getirdi...

Gelecek, elbette ki, yeni nesillerin yapacakları hareket ve atılımlarla belirlenecektir. Benim demek istediğim bu değil, konu, geçmişle geleceği birleştiren köprünün direkleri hakkında. Bu köprü, bizim ortak zenginliğimiz olan eski Türk dilidir...

Bu ödül, bugünkü toplantı benim için büyük onur kaynağı oldu. Bu kıvancı yaşarken, yeni bir devrin eşliğinde duran, Orta Asya'daki Türk illerini Turan ülkesini düşünüyorum. Gözüm yetiyor..., hissediyorum..., bizim medeniyetimiz güçlenerek gelişecek ve ilerleyecek.”²⁰

Aytmatov'a göre bu, Türkiye'de yaşayanlar için zor anlaşılır bir durumdur. Zira bağımsız bir devlet olan milletlerde böyle bir duruma rastlanmaz. “Milli edebiyat dilden başlar. Bir eserin milli olması için öncelikle milli dilde yazılması; ikinci olarak o milletin hayatını tasvir etmesi; üçüncü

²⁰ Cengiz Aytmatov, “Turan Ülkesi'nin rönesansı tomurcuk açıyor”, *Türk Kültürü*, sayı 352, Ağustos 1992, 486-489.

olarak o milletin tarihinden kültüründen faydalanması gerekir. Böyle, bir kitabın ardından diğerleri, bir yazarın peşinden başka yazarlar gelirse, bir silsile oluşturlarsa milli edebiyat meydana gelir. Yine böyle eserleri yayınlayacak yayınevlerinin olması, sonra bir milli eleştirinin olması gerekir. Bu milli tenkid, çıkan eserleri değerlendirmeli, tahlil etmelidir. Bütün bunlardan sonra ancak, milli edebiyat doğabilir.”²¹ diyerek gelecekteki Türk dünyasının reçetesini de vermektedir. Bu reçete uygulandığında Türk halkları da birbirine yakınlaşacaktır.

Halklar Arası Dostluk

Aytmatov yazarlık hayatı boyunca “halklararası dostluk” adlı Sovyet ideolojisinden “Türk halklarının dostluğu ve birliği” fikrine dönmüştür. Bunun derecesini tespit etmek güç olmakla birlikte var oluşu dikkate değerdir. Bu birliğin –politik olmasa bile kültürel– oluşmasında yazarlara çok büyük sorumlulukların düştüğünü yazar bizzat ifade etmiştir:

“Orta Asya bölgesindeki yazarlar, şâirler veya daha genel bir ifade ile aydınlar, kültürel veya millî kimliğin oluşmasında dilin ve tarihin vazgeçilmez önemini sürekli olarak işlemişlerdir. Bir araştırmacının ifadesi ile “geçmişteki kökleri aramak, ideolojik boşluğu doldurmada barışçıl ve yapıcı bir yaklaşımdır. Meselâ, bir Özbek veya bir Kazak için kökleri aramak, Türkçeye ve İslâmî kültür geleneğine varan bir araştırmaya dönüşebilir.”²²

Buradan da anlaşılacağı gibi, halkların dostluğundan hareket eden bir araştırmacının varacağı nokta Türk halklarının dostluğudur. Bir kaç istisnası dışında Aytmato'v'un eserlerindeki kahramanlar genellikle Kırgız, Kazak ve Özbek'tir. Orta Asya'nın göbeğinde bulunan bu halkların dostluğu yazarın ilk eseri *Cemile*'de göze çarpar. Genç Kırgız kadını Cemile, kocası cephede savaştığı yıllarda cepheden yaralı olarak dönen Kazak genci Daniyar'a âşık olur ve bütün törelerin hilafına onunla köyünü terkeder. Komünistlerin tenkidine uğrar, zira kocası cephede vatan için, Sovyetler Birliği için savaşmaktadır. Bu yaptığı ona ihanettir. Muhafazakârlar tara-

²¹ Sabiha Özen, “Her yazar kendi halkı için yazmayı nazarda tutar”, *Cengiz Aytmato'v Hakkında Türkiye'de Yazılanlar (1969-1993)*, İzmir 1993. Basılmamış mezuniyet tezi, 168-180.

²² Thomas Venclova. “Ethnic Identity and the Nationality Issue in Contemporary Soviet Literature.” *Studies in Comparative Communism: An International Interdisciplinary Journal*. c. XXI, sayılar 3/4, Güz/Kış 1988, 321-322.

findan tenkit edilir, zira evli bir kadın aşkının uğruna kocasını bırakıp bir başka erkekle gider. *Erken Gelen Turnalar*'da Özbek-Kırgız halklarının dostluğu vardır. Sefermurad'ı babası pazara götürdüğünde yaşlı Özbeklerle karşılaşır. Babası onlara selam verir, hal hatır sorar. Oğlunu onlarla tanıştıır. İhtiyarlar çocuğu bir büyükmüş gibi kabul edip ellerini göğüslerine kavuşturarak selamlarlar. Bu da onun hoşuna gider.

Kahramanların dostluğunun yanında yazarın bizzat kendi dostlukları vardır. Mesela, ilk ve tek tiyatro eseri *Fujiyama*'yı Kazak yazar Kaltay Muhammedcanov ile birlikte yazar. Eserinde aydınların sorumluluk almaktan kaçınmalarını tenkit eder. Bir başka eserini Kazak şair Muhtar Şahanov ile birlikte yazar. Sohbet tarzında yazılan eserde yine geçmişin muhakemesi iki aydın insanın samimi itirafları olarak ortaya konur.

Bunların dışında bir de yazarın eserlerini bezediği sembollerin halkları birbirine yaklaştırması vardır. Bu sembollerden en başta geleni “kurt” veya “bozkurt” sembolüdür. *Dişi Kurdun Rüyalari* Türkiye'de yayımlandıktan sonra Akbara ile Taşçaynar'ın Türk dünyasını temsil ettiği yorumu yapılır. Yazar bu konuda kendisine sorulan bir soruya şöyle cevap verir:

“İnsan bazı hislerini kelimelerle ifade edemiyor. Mesela kurtlarla ilgili bir kitap yazdım. Ben kurt değilim. Öyle miyim? Olmadığıma göre niçin kurtlar hakkında yazdım. Benim bir fantezim var. Bu fantezimi kullanarak, tahayyül kabiliyetimi kullanarak, hayallerimi müşahhaslaştırıyorum... Budizm inancına göre, insanlar daha önce başka bir yaratık şeklinde yaşamışlardır. Böylelikle ruhun başka bir hadisesi gerçekleşir. Bir dostum da bana dedi ki: demek ki siz de bundan önceki hayatınızda bir kurt olarak yaşıyordunuz. Kimbilir belki öyleyimdir...

Özellikle Bozkurt hadisesi Türk destanlarında ve efsanelerinde mevcuttur. Bir kurt tarafından beslenen gencin daha sonra o şekilde çoğalarak çocuklarının bugünkü Türk kavmini oluşturduğu hakkında bir folklorik destan, bir epepe şeklindedir. Eskiden insanların kendi hayatlarını belirli bir köke bağlamak için böyle efsaneler çıkardıkları malumdur. Bazı insanlar uzaydan geldiklerini söylüyorlar, bazıları insanların denizden çıktını savunuyor. Hatta Roma'ya giderseniz, orada Roma şehrinin ilk kuruluşunu tasvir eden bir heykel var.

Dolayısıyla bizim halkımızın, bütün Türk boylarının ortak efsanesi de Bozkurt efsanesidir. Bizim atalarımız bozkurttan türediklerine inanmışlardır. Kökü oluşturan Göktürkler zamanından kalma bir

efasenedir. Bunun bende tesirleri elbette var. *Dişi Kurt* kitabımda bir kurt anayı anlattım. Her ne kadar kurt olsa da, o da bir anadır.”²³

Burada da görüldüğü gibi, Aytmatov bir Kırgız yazar olduğunu söylerken kendisini ve temsil ettiği Kırgız halkını diğer Orta Asya halklarından ve daha genel olarak bütün Türk halklarından ayrı düşünmez. Bir başka edebiyat tenkitçisine göre onu Türk halklarına yaklaştıran en önemli unsur, eserlerinde “aşk” konusunu işlemesidir. Bu aşk konusu da bütün Türkler arasında kurulan bir köprüdür:

“Sonsuz bir mutluluk ve eşitlik iddiasıyla ortaya çıkan ve insanlık için utanç kaynağı olan masal ütopyesi komünizmin de tenkidi olan Abutalip Kuttubayev’in macerası Abutalip’in karısı Zarife ve çocukları ile ilgili hatıralarından bahsederken lirikleşiyor. Zulüm ve zalimler hiç eksilmez. Ama onların üstündeki güç daima iyilerle beraberdir. Cengiz Han’ın manasız emri, Tansıkbayev’in şahsında timsalini bulan ezici komünist baskı ve daha güçlüye, Stalin’e yaranma isteği ile giriştiği mantık dışı sorgulama bir bakıma, tabiatın düzenine karşı çıkma ana fikriyle birleşiyor. Tabiat kendi düzenine karşı çıkıyorsa yok eder ve daima yenilerini yaratır...”

Aytmatov şüphesiz ki günümüzün en güzel aşk hikayelerini yazıyor. Tabiat içinde yaşanan aşk, modern insanın kurduğu zulüm düzeninde vahşi hayvandan farksız kişilerin engellediği mutluluğu yüceltiyor... Sanki komünizm insanları mutlak mutsuzlukta birleştirmek, eşitlemek istemiş...

Cengiz Aytmatov o sonsuz Orta Asya bozkırlarındaki bin bir gönül acısını, geleneğinin destanlarıyla birleştirerek naklederken, hiç eskimeyen Türk’ün vecdini ve ihtirasını bize duyuruyor ve bir bakıma Orta Asya ile aramızdaki köprüyü de kuruyor.”²⁴

Görüldüğü gibi yazar 1970’den 1990’lı yıllara gelinceye kadar Sovyet insanından, Kırgız-Türk insanına, Sosyalist yazarlıktan milliyetçi yazarlığa, Müslümanlıktan Hristiyan misyonerliğine kadar uzanan geniş bir yelpazede dolaşmıştır.

²³ Sabiha Özen, “Her yazar kendi halkı için yazmayı nazarda tutar”, *Cengiz Aytmatov Hakkında Türkiye’de Yazılanlar (1969-1993)*, İzmir 1993, basılmamış mezuniyet tezi, 168-180.

²⁴ İnci Enginün, “Cengiz Han’a küsen bulut”, *Türk Dili*, sayı 492, Aralık 1992, 451-452.

Değişme ve Sebepleri

Cengiz Aytmatov, Sovyetler Birliği'nin son yıllarında Moskova'da Mikail Gorbacov'un danışmanı olarak çalıştı. Bu sırada yayınlanan bir yazıda, "Türk kimliği ile geldiği zirveden üzülerek ve içimiz yanarak izlediğimiz kadarıyla hızla iniş yolundadır ve millî olmanın en güzel örnekleri ile dünyanın tanıdığı bu büyük Türk yazarı milliyetsiz bir Sovyet yazarı ve sonuçta 'homo Sovieticus'lardan birisi olma yolunda maddî kazanımlarla ilerlerken, başta her şeyi olan sanatı ve hiçbir şeyle bedeli ödenemeyecek 'kardeş sevgisi' olmak üzere pek çok insanî zenginliğini yitirmektedir."²⁵ denildi. Artık yazar yabancılaşmış, değişmişti.

Aytmatov'daki farklılığı, ondaki değişikliği en kapsamlı olarak anlatan yazı *Arabia*'da çıktı ve Türkçeye de tercüme edilerek yayınlandı. Yazıda Aytmatov "çok çehreli" olmakla itham edildi. Yazıya göre Aytmatov'un en büyük problemi yurt dışına çıktığında Sovyet edebi başarısının propagandasını yapmasıydı. Oxford'daki bir toplantıda Aytmatov, *Gün Uzar Yüzyıl Olur*'u niçin ana dili Kırgızca değil de Rusça yazdığı sorulduğunda, Rusçanın barış ve kardeşlik dili olduğu kadar milletlerarası büyük bir dil olduğu söylemişti. Yazıda *Cemile* ve *Beyaz Gemi*'nin standart Sovyet eserleri tarzında yazıldığı belirtildi.

"Her iki hikaye de Sovyet Marksist-Leninist toplumsal gelişmesini, çok büyük ölçüde İslâm âdet ve göreneklerinin, kabile veya dinî önderlerin etkisindeki gelenekçi Müslüman Kırgız toplumu ile karşı karşıya getirmektedir. *Beyaz Gemi*'de ise, geçmiş, İslâm-öncesi Kırgızistan temsil edilmekte, İslâm ve İslâm'ın etkilerinden hiç söz edilmemektedir. Her iki hikâyede de, sanki bir çocuğun gözünden çevre ve gelişmenin organik yapısındaki karşı konulmaz değişikliklerin önemi anlatılmak istenilmekteydi."²⁶

Arabia'daki yazıya göre Aytmatov'un büyük bir yazar olarak dünyaya tanıtılması tesadüfi değildir. Sistemdeki Rus olmayanların da gerçekten muvaffak olabildiklerinin dünyaya gösterilmesi gerekmektedir. Dolayısıyla "Sovyet yazarlar müessesesi Rus olmayan temsilcilere şiddetle ihtiyaç" duymaktadır. Aytmatov da bu ihtiyaca cevap vermek zorundadır. *Cemile*, *İlk Öğretmenim* ve *Beyaz Gemi*'de Aytmatov, sosyalist realist toplumsal gelişme-

²⁵ "Ünlü Kırgız yazarının son romanı eleştiriliyor: Kendine yabancılaşan Aytmatov" *Tercüman*, 2 Eylül 1990.

²⁶ Ahmet Kanlıdere ve Fethi Gedikli "Cengiz Aytmatov'un diğer çehresi" *Yurttan Dünyadan*, sayı 9-10, Ocak 1986, 28-30.

sini anlatırken, İslâm âdet ve geleneklerinin, kabile veya dinî önderlerin etkisinde kalan müslüman Kırgız toplumunu anlatır. İslam dininden söz etmeden, İslam öncesi Kırgız inanışlarını ön plana çıkararak Sovyet idarecilerini rahatsız etmez. Fakat *Gün Uzar Yüzyıl Ohur*'da, İslâmiyeti ön plana çıkarır. Bu eseriyle bir Müslüman mezarlığını ve kutsal yeri temsil eden tamamen İslâmî bir maziye, “sefil bugün ve belirsiz bir gelecek ile karşı karşıya” getirir. Sovyet Müslümanlarını, Ruslardan ve yerleştirmeye çalıştıkları yabancı değerlerden sadece İslâmın kurtarabileceği mesajını üstü kapalı olarak verir. Artık Sovyet idarecilerinin de yapabileceği bir şey yoktur, zira Aytmatov dünyaca tanınmış büyük bir yazardır.

Aytmatov'un Türkiye'ye sık sık gelmesi ve değişik çevrelerle irtibat kurması onun bu farklı cephelerinin ortaya çıkmasını sağladı. Kendisindeki değişikliklerle ilgili bir sohbette artık eskiden olduğu gibi ellerinin ve ayaklarının bağlı olmadığını, rahatça yazabildiğini belirtti. Böylece 1986 yılında kendisine yöneltilen ve o günden sonra değişmez bir gerçek olan bu duruma da cevap vermiş oldu:

“Eski Sovyet yazarlarının bir kolları ve bir ayakları bağlıydı. Bunun zararlarının yanısıra, bazı faydalarından da söz edilebilir... Bu (Yüz yüze hikayesi) ilk çalışmam, benim için büyük önem taşır; kalbimde hâlâ mümtaz bir yeri vardır onun. Bildiğiniz gibi, asker kaçağı İsmail ile karısı Seyde'nin hikayesi... Askerden kaçan, eşyle de birlikte olmayan bir insanın psikolojik durumu, duyguları... Otuz beş yıl önce yazdığım yıllardaki şartlar yüzünden söylemek istediklerimin hepsini söylememiştim. Sürekli bir eksiklik duygusu içindeydim. Glasnost ve Perestroika politikalarının getirdiği şartlar, Yüz Yüze'ye yeniden dönmeme yol açtı...”²⁷

Fransız bir araştırmacıya göre bu değişiklikte Cengiz Aytmatov yalnız değildir. Orta Asyalı aydınlar Sovyet sistemi içinde ve karşısında sürekli değişmek zorundadırlar. Araştırmacıya göre aydınlar, Sovyetler Birliği zamanındaki durumu kabullenen “status-quo”cular, karşısında olanlar ve hiç kimseyi rahatsız etmeden “değiştirelim” diyenler olmak üzere üçe ayrılmaktadır. “Fakat, bu davranışlar süratle ve sürekli olarak değişmektedir.”²⁸

²⁷ Beşir Ayvazoğlu, “Turan ülkesinin büyük yazarı Cengiz Aytmatov anlatıyor II: Bulut, Cengiz Han'a niçin küstü?” *Türkiye*, 13 Mayıs 1992, 11.

²⁸ Alexandre Benningsen, “Soviet Muslim intelligentsia in Central Asia ideologies and political attitudes,” *Middle East Technical University, Asian-African Research Group*, no. 28, 1986, 7.

Cengiz Aytmatov'un Stalin ve dönemini çok açık ve geniş şekilde tenkit etmesinin gerisinde o dönemde kendi halkının ve genelde bütün halkların savaş sırasında çektikleri sıkıntıları yakından görmüş, bizzat yaşamış olmasında aramak gerekir. Fakat bunun da ötesinde, onun görünüşte Sovyet aydını ama geri planda Kırgız milliyetçisi olmasının sebebi kendisinin Stalin'in baskıları sonucu babasını kaybetmesi ve ailesinin –kendi köy halkı da dahil edilebilir– zor durumda kalmasıdır. Baba acısını yıllarca yüreğinde yaşaması, onun mezarını bulmak için uzun süre araştırmalarına devam etmesidir. Fransız araştırmacıya göre o dönemde sıkıntı çekmiş insanlar ile bugünkü nesil arasında “millet şuuru” açısından büyük fark vardır. Hatta araştırmacı bunu “uçurum” olarak nitelemektedir.²⁹

Üst Kimlik-Türkistan-Turan

Bütün bu değişikliklerin sebebinin Stalin'in ölümünden sonraki kısmî serbestliğe, 1985'ten sonra ise Gorbaçov ile başlayan “Açıklık” politikasına bağlamak mümkündür. Fakat bunun dışında bir başka gerçek daha vardır ki göz ardı edilmemelidir. Cengiz Aytmatov veya diğer Orta Asyalı aydınlar Sovyet politikasının yanlışlarını farketmişler, halklarına vaadedilen hiç bir şeyin yerine getirilmediğini görmüşlerdir. Cengiz Aytmatov kendisi ile yapılan bir mülakatta milliyetler meselesinin Sovyetler Birliği'nde uzun süre yanlış anlaşıldığını belirtir:

“Uzun süre Sovyet ideolojisinin herşeyden önce geldiği düşünülürdü, diğer bütün düşünceler bu kıstasa göre değerlendirildi ve etkili bir biçimde sosyalist bir toplum yaratılması amacıyla kullanıldı. Bu amaca katkıda bulunacak her şeye izin verilirken buna engel olarak görülenler yasaklandı, reddedildi veya basitçe görmezlikten gelindi. Bu ikinci kategoriye din, ulusal farklılıklar ve ulusal diller oluşturmuştur. Bu tür bir politika ciddi bir hataydı...”³⁰

Bu hatadan dönme de mensubu oldukları halkların geleceğinin kurtarılması açısından önemlidir. Aytmatov da bu konuda üzerine düşeni yerine getirmiş denilebilir.

İşte bu noktada yazarın kimlik meselesi ortaya çıkmaktadır. Uzun yıllar “Sovyet insanı veya aydını” olarak tanınmışlardır. Fakat yazarın küçük-lüğünden beri hafızasında yer eden bir hatırası vardır:

²⁹ *A.g.e.*, 4.

³⁰ “Cengiz Aytmatov ile Söyleşi”, *Yeni Forum, Third World Quarterly*'den terc. eden İhsan Turan, sayı 250, Mart 1990, 77-78.

“Bir kez, kardeşim Ilgız ile tarlada soba için çalı çırpı topluyorduk. Güzel bir ata binmiş iyi giyimli bir adam yaklaşmış babamın kim olduğunu sordu. Karagız-apa, böyle durumlarda daima başımızı dik tutmamız, insanların gözünün içine bakıp babamın adını söylememiz gerektiğini söylerdi. Kardeşimle ben babam hakkında yazılanlara çok üzülüyorduk. Karagız-apa da iyice utanıyordu durumdan. Her nasılsa, bu okuma yazması olmayan kadın her şeyin bir yalan olduğunu, babama karşı yapılan suçlamaların gerçek olamayacağını biliyordu. Ama buna neden inandığını ifade edemiyordu...”³¹

Çocukluğunda yaşamış olduğu bu hadise onun kafasında bir Kırgız olduğu gerçeğini işlemiştir. Bunu “Mesela ben... Öncelikle Kırgızım, bir Kırgız yazarım. İkinci olarak da iki dilli bir yazarım. Zira Kırgızca ve Rusça yazıyorum. Yani bir millete mensup olmakla birlikte iki dilde eser veren yazarım.” diyerek açıklar. Bir Kırgız olarak eserlerinde kullandığı Kırgız destanları bu defa yazarı bir üst kimliğe götürür. Kırgız milli kimliğinin ötesinde bir üst kimlik olarak ortaya çıkan 'Türk' kimliği de bozkurt veya dişi bir kurt ile romanında müşahhaslaşır. Bunun sebebini de bütün Türk halklarının aynı kökten geldiği tezine yani Ergenekon Destanı'na bağlar. Kurt bir semboldür ve bütün Türk dünyasını ve Türk kimliğini temsil eder. Romanlarında kullandığı tabiat bile onu millî kılan bir unsurdur.³²

Aytmatov'u ilginç yapan bir başka yönü de onun “Türkistan birliğini kurma taraftarı” veya “Turancı” olmasıdır. Başlangıçta ortaya çıkmayan bu özelliği onun Türkiye'deki okuyucu kitlesindeki değişikliğe sebep olmuştur denilebilir. Fransız araştırmacı, Aytmatov'u da içine aldığı grubu Afgan mücahidlerine olan sempatisini pek gizleyemeyen ve Türkistan birliğini kurma düşüncesinde olan insanlar olarak tasvir eder. Bu özellikleri onları “mevcut durumu” koruyalım diyenlerden ayırır. Onlar, Rusları dışarıda bırakarak Türkistan'daki Türk ve İran topluluklarını kültürel ve biyolojik olarak bir Türkistanlı milleti adı altında toplamak isteyen “milliyetçilerdir.” Bunlara da en güzel örnek yine her zaman gür sesle Türkistan Türk birliğini veya 'Turan' fikrini savunan Cengiz Aytmatov'dur.³³

³¹ Cengiz Aytmatov, “Sanat, kuşku ve umut”, *Yeni Düşün*, Aralık 1988, 64-69. (Progress Publishers, 1988'den çeviren Deniz Kaya)

³² Bilge Ercilasun, “Cengiz Aytmatov'un Romanlarında Tabiat”, *Prof. Dr. Şerif Baştao'a Armağan*, Türk Kültürü Araştırmaları: Ankara, 1988, 113-121.

³³ Alexandre Benningsen, *Soviet Muslim intelligentsia*, 8.

Bütün bu değerlendirmelerin ışığında yazarı Sovyet yazarı, Kırgız veya Türk milliyetçisi diye belli bir kalıba sokmak, ona yapılacak belki de en büyük haksızlıktır. Zira, “Yazar, ufkunu milli olanın ötesine doğru genişletmek, 'evrensel' olana ulaşmak için gayret göstermek durumundadır. İyi bir yazar, 'tipik insan' ortaya koyma ustalığına erişen yazardır.”³⁴ Evrensellik ise yazarın ulaşabileceği en son noktadır. Kendi halkının hayatını anlatması, mensubu olduğu milletin kültür değerlerine eserlerinde yer vermesi onun doğal hakkıdır ve bunu da yapmak zorundadır. Buradan hareket ederek millî olanı evrensele çıkarmak ise büyük yazarların yapabileceği bir iştir. Cengiz Aytmatov *Kassandra Damgası* ile bunu başarmıştır.

“Compherending Chingiz Aitmatov in Turkey”

Abstract

*It is unjust to call Chingiz Aitmatov a Soviet writer, Kirghiz or Turkish nationalist. It is because, a great writer is supposed to exhaust his ability to take his horizon behind what is national and to reach what is universal. A good writer is the one who has reached to the level of creating a typical humanbeing in his/her works. Universalism is the highest level for a writer to achieve. Of course it is natural right of a writer to write about the life of his/her own fellows and their culture. However, taking the national aspects to the level of universal is a task of a great writer. Chingiz Aitmatov has achieved this in his latest work *Tavro Kassandra (The Mark of Cassandra)*. In his early works he glorified “the socialist realism” probably because he had to. Then when his book *The Day Lasts More Than Hundred Years* appeared in print his readers, especially in Turkey, discovered the national aspects hidden between lines. So, the profile of his readers in Turkey changed. It can be traced by just looking into the reviews of his works in Turkish. Then, *The Place of Skull* came out in print. In this book he suggested that the religion or any kind of belief was the solution for alcoholism, drug dealing, and social conditions in the former Soviet Union. Finally, *The Mark of Cassandra* made it clear that he is a great writer and he achieved “universalism” in his work. Therefore, he was even nominated for the Nobel Prize in 1999.*

Keywords:

Chingiz Aitmatov, Soviet writer, Kirghiz culture, socialist realism, nationalist or universal writer, Turkish readers.

³⁴ Beşir Ayvazoğlu, “Turan ülkesinin büyük yazarı Cengiz Aytmatov anlatıyor: Ufku, milli olanın ötesine genişletmek” *Türkiye*, 12 Mayıs 1992, 11.